

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 49
Sayfa/Page: 29-52
ISSN: 1302-6879

Birinci Dünya Savaşı'nda Çoruh Cephesi-1915 Frontline of Çoruh in the First World War-1915

• Mehmet BİLGİN*

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
İstanbul/Türkiye,
Asst. Prof., İstanbul Aydın University, Faculty of
Science and Literature Department of History
İstanbul/ Turkey,
mehmetbilgin1@aydin.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9413-2869

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma

Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

06/07/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

30/08/2020

Yayın Tarihi / Date Published:

30/09/2020

Atrf: Bilgin, M. (2020). Birinci Dünya Savaşı'nda Çoruh Cephesi-1915. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49, 29-52

Citation: Bilgin, M. (2020). Frontline of Çoruh in the First World War-1915. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 49, 29-52

Öz

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na girmeden önce, Teşkilât-ı Mahsusa kuruldu. Teşkilatın Trabzon, Erzurum ve Van'da Teşkilât-ı Mahsusa'nın istasyonları faaliyete başladı. Hudut bölgelerindeki faaliyetleri için gönüllüler toplandı. Gönüllü sayısı arttıkça askeri birlik haline geldiler. Savaşa girdiğimizde bu gönüllü birlikler sınır ötesine geçerek askeri operasyonlar yaptı. Savaş başladığında Ömer Naci Van'dan İran'a girdi. Trabzon'daki Yusuf Rıza, sahilden Rusya'ya girdi. Murgul Borçka ve Artvin'i Ruslardan aldı. Dr. Bahaettin Şakir gönüllüleri ile birlikte Erzurum'dan Artvin'e gitti. İstanbul'dan gelen Alman Yarbay Stange Bey kumandasındaki 8. Alay ve Yakup Cemil Komutasında Teşkilât-ı Mahsusa gönüllüleri ile birleşti. Artvin'deki askeri kuvvetler birleşerek Rus işgalindeki Ardahan'a yürüdüler. Ardahan'ı Ruslardan aldılar. Ama şehirde fazla kalamadılar. Ardahan'da çekildikten sonra, Artvin'in savunması için Şavşat-Ardanuç bölgesinde savunma hattı oluşturdular. İstanbul'dan gelmiş gönüllülerin arasındaki subaylarından olan Yüzbaşı Halit Bey, Artvin'den toplanan yeni gönüllüleri organize ederek, bir alay kurdu ve Ardanuç bölgesinde Artvin'in savunması için savaştı. Daha sonra Artvin savunmasının kumandanı oldu. Artvin'den Çoruh vadisinin içlerine doğru çekildi. Aldığı emir Çoruh vadisini Rus kuvvetlerine kapatmaktı. Görevini 1915 ve 1916 yılında sürdürdü.

Anahtar Kelimeler: Teşkilât-ı Mahsusa, Birinci Dünya Savaşı, Artvin, Ardahan, Çoruh Vadisi, Erzurum.

Abstract

Teşkilât-ı Mahsusa was founded before the Ottoman Empire entered the First World War. The offices of the Teşkilât-ı Mahsusa began in Trabzon, Erzurum, and Van. Volunteers gathered for their activities in the border areas. As the number of volunteers increased, they became a military unit. When we entered the war, these voluntary units went beyond the border and carried out military operations. When the war started, Ömer Naci entered Iran from Van. Yusuf Rıza in Trabzon entered Russia from the coast. Murgul took Borcka and Artvin from the Russians. Dr. Bahaettin Şakir went to Artvin from Erzurum with his volunteers. Coming with the 8th Regiment under the command of German Lieutenant Colonel Stange Bey and Command of Yakup Cemil, he came together with the Teşkilât-ı Mahsusa volunteers. The military forces in Artvin united and marched to Ardahan, a Russian occupation. They took Ardahan from the Russians. But they could not stay in the city much. After withdrawing in Ardahan, they created a defense line in the Şavşat-Ardanuç region for the defense of Artvin. Captain Halit Bey, one of the officers among the volunteers who came from Istanbul, organized a procession by organizing new volunteers gathered from Artvin and fought for the defense of Artvin in the Ardanuç region. He later became the commander of the Artvin defense. He retreated from the Artvin into the Çoruh valley. His order was to close the Çoruh valley to the Russian forces. He continued his duty in 1915 and 1916.

Keywords: Teşkilât-ı Mahsusa, First World War, Artvin, Ardahan, Çoruh Valley, Erzurum, Trabzon,

Giriş

Çoruh Cephesi olarak adlandırılan Artvin-Yusufeli bölgesinde, savaş öncesi hudut 1977-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası imzalanan Ayastefanos(Yeşilköy) ve Berlin anlaşmaları ile belirlenmişti. Kars, Ardahan, Batum, sancaklarının harp tazminatın olarak Ruslara terk edilmesi ile hudut, sahilde Hopa'nın doğusunda Kopmuş mevkiinden başlıyor, Murgul, Borçka ve Artvin Ruslara bırakılıyordu. Sarıbudak (Melo)- Oruçlu (Orucuk) Kabanı- A. Maden (Aşağı Hod) – Demirkent (Erkinis) güneydoğusundaki yayla tepeleri – Çataksu(Tavuskert) - Oltu çizgisinden geçiyordu (Özder, 1996: 78).

Bu durumda Aşağı Çoruh Vadisi'nin tamamı Ruslara terk edilmişti. Artvin Rus işgalinde kalırken Artvin'in güneyine düşen bu bölgede Melo(Sarıbudak) ve İşhan hudut taburlarımız bulunuyordu. Bu kuvvet, seferberlik ilanından sonra ve savaştan kısa bir süre önce, Seyyar Jandarma ve gönüllü milislerle takviye edilmişti.

Bölge halkının bir kısmı, Rus toprağında yaşamayı kabul etmeyip bölgeden; Samsun, Yozgat, Tokat, Çorum, Adapazarı, İzmit, Bursa gibi illerimize göçmüştü. Gittikleri yerlerde “93 Muhaciri” diye adlandırılan bu göçmenlerin terk ettikleri bölgeye Ruslar, başta

Ermeniler olmak üzere çeşitli etnik unsurları yerleştirmişti (Özder, 1996: 78).

29 Ekim 1914’de, Osmanlı donanmasına ait gemilerin Karadeniz’de Rus limanlarını bombalaması ile Osmanlı Devleti de Birinci Dünya Savaşı’na dahil oldu. (Kurat, 1970: 242) Bu olay üzerine hazırlıklarının tamamlayan Ruslar, 2 Kasım 1914 sabahı, Doğu Anadolu’da sınırimızı geçerek, Sarıkamış’ın Süngütaşı(Zivin) Köyü’ndeki Türk mevzilerine saldırdı.

Ruslar, Doğu Anadolu sınırına kadar tren yolunu uzatmış, iyi donanmış bir ordu ile savaşa hazırды. Bir baskın taarruzu ile çabuk başarı elde etmeyi umuyordu. Rusların karşısındaki 3. Ordumuza bağlı birliklerdeki askerlerin dörtte birinin asker elbisesi olmadığını ve mahalli kıyafetleri ile görev yapmak durumunda olduğunu (Altınbilek ve Kır, 1992: XXIV) söylersek, bu savaş için ne kadar hazır olduğumuz anlaşılır. Her şeye rağmen 1914 yılının Kasım ayında cereyan eden KöprükÖy muharebelerinde 3. Ordumuz, Rusları durdurmayı başarmıştı.

3. Türk Ordusu, 5-9 Kasım tarihleri arasında cereyan eden 1. KöprükÖy, 10-12 Kasım tarihleri arasında cereyan eden 2. KöprükÖy savaşlarında, Rusların taarruzları durdurulmuştu. 14-18 Kasım tarihleri arasındaki cereyan eden Azap savaşlarında ise, Ruslar bozulmuş geri çekilmeye başlamışken, “Yakın temasta çok cephane harcıyoruz” diyen 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa’nın emri ile Rusları takip etmeyi bırakan kuvvetlerimiz, 21-22 Kasım gecesi geride bir hatta çekildi (Çakmak, 1936: 38). Bu çekilme, Ruslara toparlanma fırsatı vermişti. Türk tarafında ise üç hafta süren çatışmalardaki zayıat ve kayıplar boşa gitmişti.

Ardahan Harekâtı ve Sonrası

Doğu Anadolu’da savaş sürerken, Karadeniz sahilinde; Trabzon Teşkilât-ı Mahsusa Misyon şefi, emekli binbaşı Yusuf Rıza Bey komutasında, gönüllüler, seyyar jandarma ve hudut taburundan oluşan kuvvetlerimiz, 18 Kasım’da taarruza geçerek, 23 Kasım’da Gökteş(Murgul), 25 Kasım’da Borçka’yı aldı. Yusuf Rıza Bey, memleketi olan Artvin’e de bir müfreze göndererek Artvin’i aldıktan sonra, sahil kısmındaki kuvvetlerimiz, Batum’a yürümek üzere Borçka’dan Muratlı (Maradit)’e indi.

40 yıl sonra Aşağı Çoruh Vadisi, tekrar Türk kuvvetlerinin kontrolüne girmişti. (Kurat, 1970: 267; Bilgin, 2017: 195-205) Hopa ve Artvin bölgesindeki kuvvetlerimiz, Rus işgalindeki topraklarda yaşayan Türklerin de katılımıyla, Rusları, Artvin bölgesinden Batum ve Ardahan civarına atmıştı.

3. Ordu cephesinde Azap muharebelerinden sonra, planlanan Sarıkamış harekâtı çerçevesinde, İstanbul'da Boğazı koruma görevi ile bulunan 1. Kolordu'nun 3. Tümenine bağlı 8. Alay, Alman Binbaşı Stange Bey komutasındaki iki taburu, 4 dağ topuyla birlikte, Artvin üzerinden Oltu'ya yürümek üzere, 9 Aralık'ta Rize'ye çıkartıldı.

Nakliye imkansızlıkları nedeni ile 8. Alayın makineli tüfek bölüğü İstanbul'da kalmıştı. 8. Alayla birlikte, İttihat Terakki'nin ünlü fedaisi Yakup Cemil kumandasındaki Teşkilât-ı Mahsusa gönüllülerinden oluşan bir müfreze de Ardahan üzerinden Rus hatlarının gerisinde yapılacak akınlarla Rus ikmalini sekteye uğratmak üzere İstanbul'dan bölgeye gelmişti.

8. Alay'ın birlikleri ve Yakup Cemil Müfrezesi Artvin'e ulaştıktan sonra, Teşkilât-ı Mahsusa Gönüllü Müfrezesi Artvin'de bulunan, Dr. Bahaettin Şakir'in komutasındaki Teşkilât-ı Mahsusa gönüllülerine katıldı. Şavşat ve Ardanoç bölgelerindeki halktan yeni katılımlarla, takviye edilen Teşkilât-ı Mahsusa kuvvetleri, Sahara ve Yalnızçam(Bilbilan) geçitlerini tutan Rus ve Ermeni kuvvetlerine taarruz ederek, geçitleri ele geçirdi. Artvin'de toplanan Stange Bey komutasındaki 8. Alay ve Dr. Bahaettin Şakir komutasındaki tüm Teşkilât-ı Mahsusa kuvvetleri, Stange Bey'in emrinde birleşerek, hazırlanan plan gereği, Sahara ve Yalnızçam geçitleri üzerinden iki kol halinde Ardahan'a yürüdü. Ardahan çevresindeki Ermeni köylerinde mevzilenmiş Ermeni kuvvetleri ile çatışan Türk kuvvetleri, 29 Aralık 1914 tarihinde Rus birlikleri ile savaşarak Ardahan'a girdi (Bilgin, 2017: 263-269).

Ardahan'a giren kuvvetlerimiz, kararlaştırılan zamanda Sarıkamış'tan ileri harekate geçmesi planlanan birliklerimizle irtibat sağlayamamıştı. Bu da hareketin amacına uygun şekilde devam etmesini engelliyordu. Ağır kış şartlarında, yeterli donanımları olmadığı için Ardahan'da barınamayan kuvvetlerimiz, Rusların Tiflis'ten gelen Sibiry Kazak Tümeni'nin baskınına uğradı. Ruslar, Sibiry Kazak Tümeninin çember içine aldığı Ardahan'a baskın şeklinde bir taarruza girişirken, şehirde bulunan kuvvetlerimiz; sisli hava nedeniyle, 4 Ocak 1915 günü akşam saatlerine doğru, Kazaklar şehre girerken baskını fark edebilmişti. Bir huruç harekâtı ile ve çarpışarak Ardahan'dan çıkmak zorunda kaldılar. (Çakmak,1936: 67; Bilgin, 2017: 275-276).

Gerek sahilde, gerekse Artvin-Ardahan hattında savaşan kuvvetlerimiz, Kafkas Cephesi'ni tutan 3. Ordunun, kolordu ve tümen Teşkilâtları içindeki düzenli birliklerden değil, bölgedeki hudut taburları, jandarma birlikleri ve çoğunluğu savaş başlangıcından birkaç ay önce kurulmuş olan Teşkilât-ı Mahsusa'nın organize ettiği

ve birkaç hafta önce bölge halkından derlenmiş olan gönüllü milislerden oluşmakta idi. Milislerin yeterli silahı olmadığı gibi, düzenli askeri eğitimleri de yoktu. Ayrıca başlarında eğitilmiş subay sayısı da oldukça azdı.

20 Aralık 1914 ve 14 Ocak 1915 tarihleri arasında icra edilen Sarıkamış taarruzunun felaketle sonuçlanmasından sonra, Karadeniz sahilleri ve Doğu Anadolu, Rus taarruzuna açık bir hale gelmişti. Ayrıca Osmanlı donanması Karadeniz’de etkinliğini kaybettiği ve Çanakkale savaşları başladığı için Doğu Anadolu’daki kuvvetlerimizi takviye imkânı da kalmamıştı.

Artvin Savunması

İstanbul’dan gelen Teşkilât-ı Mahsusa Alayı komutanı Yakup Cemil, Ardahan’dan çekilme sonrasında kuvvetlerini alayının 1. Tabur komutanı Yüzbaşı Halit Bey’e bırakmış ve bölgeden ayrılıp İstanbul’a dönmüştü. İleride Deli Halit Paşa olarak bilinecek olan (Solmaz, 1996) Yüzbaşı Halit Bey, Ardahan’a ilk giren müfrezenin kumandanı idi. Ardahan’a girerken yaralanmış ve Ardahan’daki hastanede yaralı olarak yatarken, dışarıdaki hengamede Rusların şehre girmekte olduğunu görmüş, huruç harekâtına katılıp, çatışarak Ardahan’dan çıkmıştı. Ardahan’a geldikleri yoldan, Sahara geçidinden, Şavşat istikametine çekilenlerle birlikte, Sahara geçidini tutarak, geçidin savunmasını örgütlemişti.

Rusların Ardahan’dan sonra Şavşat ve Ardanuç istikametine ilerlemeye başlaması üzerine Halit Bey, dağılmış Teşkilât-ı Mahsusa kuvvetleri ile Artvin, Yusufeli, İspir, Bayburt ve çevre bölgelerden yeni katılan gönüllüleri, Artvin’de yeniden düzenleyip, Teşkilât-ı Mahsusa Alayını kurdu ve askeri eğitim verdi. Bu süreçte Ruslar, Şavşat ve Ardanuç’a kadar ilerlediği için, düzenlediği bu yeni kuvvet ile tekrar bölgeye döndü. Karargahını Ardanuç’tan inen Bulanık Dere ile Şavşat’tan inen Berta Deresi’nin kavuştuğu bölgedeki Berta Köprüsü’nde kuran Yüzbaşı Halit Bey, burada yeni bir cephe oluşturmuş ve cepheyi tutan kuvvetlere komuta etmeye başlamıştı (Bilgin, 2017: 378-380)

Yüzbaşı Halit Bey, Şavşat ve Ardanuç halkından da katılan gönüllülerle birlikte, Sakalar(Saltetri) - Gökceköy - Acıelma Tepesi - Ferhatlı(Akhiza) - Avcılar(Arkim) - Gümüşhane -Okumuşlar (Boselt) köyleri ile Dalahet Yaylası hattında, Rusları iki aydan fazla bir süre durdurmuştu. Dr. Bahaettin Şakir’in Şubat ayında Erzurum’a gitmişti.

Ruslar, denizden donanmalarının ateş desteği ile sahildeki kuvvetlerimizi güç durumda bırakarak 28 Şubat 1915’de Hopa’ya girdi. Ardından Borçka, Ruslar tarafından işgal edildi. Sahil

Cephesi'nin kritik bir durum arz etmesi üzerine, aynı gün Stange Bey ve kuvvetleri Artvin'den ayrılıp Sahil Cephesi'ne geçti ve 1 Mart'ta Göktaş ve 14 Mart'ta da Arhavi, Ruslar tarafından işgal edildi (Bilgin, 2017: 354-360)

Stange Bey, Artvin'den ayrılırken, en kıdemli subay olarak Melo Hudut Taburu kumandanı Yüzbaşı Hakkı Bey'i, Artvin Kumandanı yaparak Artvin bölgesinde kalan tüm kuvvetleri ona bağlamıştı. Artvin savunması sürerken, Erzurum'a gitmiş olan Dr. Bahaettin Şakir Bey, Yüzbaşı Halit Bey'in Yemen, Trablusgarp ve Balkan harplerine katıldığı için hak ettiği, siciline işlenmemiş olan Harp Kıdemlerini hesaplatarak siciline işletmiş ve Halit Bey binbaşılığa terfi etmişti. Binbaşı Halit Bey bölgedeki en üst rütbeli subay olarak Artvin Savunması Komutanlığı'na atanmış ve Berta Hanları'dan Artvin'e gelerek görevi devralmıştı.

Ardanuç ve Şavşat yönünden Artvin'e yönelik saldırılara, Teşkilât-ı Mahsusa'ya bağlı gönüllü kuvvetleri ile birlikte direnen Halit Bey, Artvin'e geldikten sonra Artvin savunmasını yeniden organize etti. Aşağı Çoruh havzasında durumu kontrol altına alan Ruslar, Borçka ve Göktaş(Murgul) yönünden de Artvin'e yüklenmeye başladı. Borçka istikametinden gelip Çoruh'un sağ yanından ilerlemeye çalışan kuvvetleri Beşağıl Köyü kuzeyinde, Murgul istikametinden gelerek Çoruh'un sol yanından ilerleyen Rus Kuvvetlerinin önünü ise Beşağıl'ın batısına düşen Ormancılar Köyü kuzeyinde oluşturduğu savunma hatları ile kesti (Bilgin, 2017: 389-391). Ardanuç üzerinden gelen Rusları, Çoruh'un sağında Hamamlı-Delalet Dağı bölgesi ile Çoruh'un solunda Kalburlu - Zeytinlik kuzeyindeki sırtlarda oluşturduğu savunma hatlarında durdurmuştu. Bu şekilde Artvin, adeta bir kale gibi savunulmaktaydı.

Artvin'de Rus kuvvetlerine karşı 27 gün süren savunma savaşıdan sonra, Artvin savunması büyük bir kahramanlık destanına dönüşmüştü. Silah, cephane ve yiyecek sıkıntısı had safhadaydı. Kuvvetler her geçen gün eriyor, takviye alma şansları da yoktu. Cepheye ağır silahlar (tekerlekli maxim makineli tüfekler ve toplar) yığın Ruslar, Türk savunmasını ezmeye başlamıştı. Bu durumda tutunmanın mümkün olmadığını gören Halit Bey, 27 Mart'ta, üç yandan taarruz edilen Artvin'i boşaltarak, Salalet üzerinden çekilmek zorunda kaldı (Bilgin, 2017: 397-401). Daha önce sevk ettiği Melo Hudut Taburu'na dağların zirvelerine yakın bölgelerde savunma mevzileri hazırlatarak yeni bir savunma hattı oluşturdu.

Artvin'den çekilen ve daha sonra "Melo Müfrezesi" olarak adlandırılan kuvvetlerin komutanı olarak, Çoruh Vadisi'ni Rus ilerleyişine karşı kapatma emrini alan Binbaşı Halit Bey, Rusların 4

Nisan'da Sarıbudak(Melo) nahiye merkezini, zapt etmesi üzerine, 1.500 neferden oluşan Melo Müfrezesi ile birkaç kilometre daha geri çekilerek Çoruh nehrinin sol yanındaki Geldağı - Cevizli Köyü - Cilcim - Damlakürün hattında mevzilendi. Bölgedeki bu gelişmeler üzerine, 3. Ordu komutanlığı Sarıkamış harekâtı sonrasında dağılan birliklerden olan ve Erzurum'da yeniden Teşkilâtlandırılan, 29. Tümen'in Tortum bölgesine sevk edilmesine karar verdi.

Rusların İşgali Altında Kalan Bölge

Bölgede Türk kuvvetlerinin ileri harekâta geçerek Şavşat ve Ardanuç'u alıp Ardahan üzerine yürüdükleri dönemde, Rus işgalindeki Çoruh Nehri - Oltu Çayı ve Peneskirt(Aşağı ve Yukarı Karacasu köyleri) ile Çatalısu(Tavusker) köylerini içine alan Olur ilçesinin kapsadığı bölgenin Türk ahalisi, savaşın ilk döneminde, 10. Kolordu Sarıkamış Harekâtı için Oltu bölgesinden geçerken Türk askerini, destekledikleri iddiası ile, Ruslara karşı isyan etmiş kabul edilerek, Rus Ordusu tarafından bir cezalandırma hareketine tabi tutuldular.

Ruslar 2. Türkistan Kolordusu'nun tuttuğu bölgenin gerisine düşen Tavusker civarında; kontrolü sağlamak ve isyan eden bölge ahalisini cezalandırmak için, 3. Gorskomazdofski Alayı, bir dağ bataryası, 16. ve 17. Türkistan alaylarından oluşan bir kuvvet görevlendirmişti. Bu cezalandırma kuvvetinin komutanı 17. Türkistan Alayı komutanının komutanı Albay Kruten adlı bir Ermeni idi.

Albay Kruten'in komutanlığını yaptığı cezalandırma kuvveti, Çataksu(Tavusker) bölgesinde tertibat alırken, dağlık bölgede saklanan köylüleri bulmak için yerli halkı, araziye ve yolları çok iyi bilen ve çevrede tanınmış bir Ermeni'yi de kurmayları arasına almıştı.

Rus Askeri tarihçisi Maslofski'nin X. U. Pilarof olarak kod adını verdiği Ermeni intikamcının yol göstermesi ile Ermeni asıllı Albay Kruten komutasındaki kuvvetler, Olur İlçesine bağlı Karacasu (Peneskirt), Boğazören(Ürek), Colakir, Ekinlik(Oğdadab), Uzunharman(Haydos), Yaylabaşı(Kamis) köylerine saldırmış, Çataksu(Tavusker) bölgesinde etrafı sarılmış köylerde çok şiddetli katliamlar yapmıştı. (Özder, 1996: 169; Altınbilek ve Kır, 1993a: 623) Oltu'nun İriağaç (Pernik) köyünün halkı Ermeni çeteleri tarafından katledilerek açılan çukurlara doldurulmuştu (Demirel, 1999: 71).

Artvin'in alınmasından sonra Rus işgalindeki Şavşat ve Ardanuç'a ilk giren kuvvetleri oluşturan ve Teşkilât-ı Mahsusa kuvvetleri içinde Ardahan seferinde önemli görevler yapan Artvin

Zeytinlik Bucağı Maden(Hod) Köyü¹ gönüllüleri de katliamdan kaçan Çataksu(Tavusker) bölgesi halkının güvenli topraklara geçebilmesi için bölgeyi saran Rus kuvvetleri ile savaşa girişmiş ve büyük bir kısmı şehit olmuştu (İlker, 1989: 31-33).

Geçtiği yerler, ateşe verilen köylerdeki yangınlardan belli olan Albay Kruten'in birlikleri adım adım ilerleyerek Çoruh'un sağındaki bölgeyi taramış ve Demirkent(Erkinis) in doğusundaki eski Türk sınırına kadar gelmişti. Rusların aşırı şiddet kullanmalarına ve aralarındaki Ermenilerin katliam yapmalarına rağmen, Türk kuvvetlerinin Artvin ve Sarıbudak'tan çekilmesinden iki hafta sonra, Nisan'ın sonlarına doğru bu bölgede kontrolü sağlayabildiler. Bölgeden kaçabilenlerin haber verdiği köylülere uygulanan bu vahşi katliam, Ordu kumandanlığınca da protesto edildi.

Çoruh Nehri'nin sol tarafını tutan Binbaşı Halit Bey, Ardanuç, Olur ve Çoruh'un sağ yanındaki diğer köylerden gelen muhacirlerin Çoruh'u geçebilmeleri için, Demirkent(Erkinis) de bulunan ahşap köprüde tertibat almış ve 19 Nisan'da son muhacir kafilesinin geçmesinden sonra bu köprüyü yaktırmıştı (Özder, 1996: 170). Rus ve Ermeni katliamından korkarak, hayvanlarını serbest bırakıp, ev, erzak ve eşyalarını terk ederek köylerinden kaçan muhacir kabilelerinin *Kaçhakaç / Kaçakaç* dedikleri bu göç, Rus ve Ermeni kuvvetlerinin Maden(Hod) köylerine doğru geldiği haberi üzerine, 21-22 Nisan gecesi 300 kadar aile, kendilerini takip eden Ruslar yetişmeden Çoruh'u geçebilmek telaşı ile yollara döküldü. Bu olay, savaştan kaçan diğer muhacirlerin yaşadıklarına ilave olarak apayrı bir drama dönüştü.

Rus ve Ermeni zulmünden kaçan aileler, baharda coşkulu akan Çoruh üzerine Zeytinlik(Diyaken) ve Çağlayan(Hostapor) köyleri yakınında gerilmiş halata tutunarak nehri geçmek zorunda kaldılar. Bu geçiş esnasında, muhacirlerden hasta ve yaşlılar kendilerini gecenin karanlığında Çoruh'a bıraktılar. Gelinlerin açlıktan ağlayan bebeklerini suya bıraktığını görenler oldu. Can pazarı idi. Karanlığa sığınıp sustular. Bu olaylar, yaşanan acılara ayrı bir

---

¹ Halk arasında "Hod köyleri" diye anılan ve Çoruh'a dökülen Maden(Hod) Deresi'nin oluşturduğu vadiye yayılan yerleşimler o dönemde de Aşağımaden(Aşağıhod) ve Yukarımaden(Yukarıhod) olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Savaşın başlangıcında Türk-Rus sınırı Aşağı Maden Köyü'ndeki caminin içinden geçiyor, Aşağı Maden Türk tarafında ve Yukarı Maden köyü Rus işgalinde kalıyordu. Savaş başlayınca her iki köy halkı da gönüllü olarak Türk kuvvetlerine katılmış ve "Hod Çetesi" diye anılan gönüllüler, Ardanuç, Şavşat bölgesini Ruslardan almış ve Ardahan seferine katılmıştı. Bu gönüllülerinden sağ kalanlar, Halit Bey'in emrinde milis subayı olarak Çoruh Cephesinde görev devam etmiş, daha sonra Doğu Anadolu ve Kars bölgesi ile Artvin bölgesinin kurtuluşunda hizmet yaptılar.

boyut kattı. Muhacirleri takip eden Rus ve Ermeni kuvvetleri Çoruh'un sağ yakasında yakalayamadıkları muhacirleri, Çoruh'un sol yakasında, Yusufeli'ne bağlı Esenkaya(Zor) Köyü yamaçlarında, yollarına devam edip bölgeden uzaklaşmaya çalışırken top ateşine tuttu (İlker, 1983: 34-35).

Muhacirlik günlerinde yaşanan bu dramlar, halk şairlerinin destanlarına yansımıştı. Bu destanlar ve olayı yaşayanların verdikleri bilgiler, yöre ile ilgili çalışmalar yapmış olan Adil Özder² ve Osman İlker³ gibi yerel araştırmacılar tarafından kişisel çabalarla derlenerek yayınlanmıştır.⁴

Şüphesiz Rusların Ermenilerle birlikte bu bölgede yaptıkları katliamlar bunlarda ibaret değildi. Ardahan ve Oltu, Narman ve Tortum bölgelerinde de çoluk çocuk demeden katliamlar yapmış, Türk kuvvetlerini desteklediler diye Oltu'nun Bahçecik, Aşağı ve Yukarı Çamlı(Terpenk), Çengelli(Havdos) köylerindeki erkekleri tamamen kılıçtan geçirmiş, bugün Şenkaya'ya bağlı Çatalema(Nüsünk), Güreşken, Şenpınar(Zakim), Kaynak(Çermik) köylerinin de erkeklerinin tamamını Sibiry'a sürmüşlerdi (Haşimoğlu, 1959: 22).

Çoruh Vadisinin Rus İlerleyişine Kapanması

Binbaşı Halit Bey karargahını Çoruh'un sol yanındaki, Yusufeli'ne bağlı Havuzlu(Oker) köyünde kurmuştu. Oker camisinin

---

² Mustafa Adil Özder; 1907 yılında Artvin Yusufeli, Demirkent(Erkinis)'de doğmuş, savaşın ve muhacirliğin acılarını ailesi ile birlikte yaşamış, ilk öğrenimine muhacir olarak bulunduğu Sungurlu'da başlamış ve Yusufeli - Kılıçkaya'da tamamlamıştır. 1923 yılında girdiği 5 yıllık Erzurum Erkek Öğretmen Okulundan 1928 yılında mezun olmuş, Çanakkale ve Artvin ilinin ilçelerinde, Bursa ve Ankara'da köy öğretmenliği ve idarecilik yapmıştır. Tarih, Halk edebiyatı ve folklor alanındaki çalışmaları esnasında 13 ü yayınlanmış, 25 kadar kitap hazırlayan Özder'in bu çalışmamız esnasında kaynak olarak kullandığımız, M. Adil Özder, Kurtuluşunun 50.Yılı Dolayısıyla Artvin ve Çevresi 1828-1829 Savaşları, adlı eserinden başka, (Özder ve Aydın, 1969) ile ("Artvin ve Yöresi Tarihi ile İlgili Bazı Belgeler-Anılar-Resimler", 1974) ve ("Tarih ve Folklor Yönleriyle Artvin Köylerinden Biri Erkinis (Demirkent)", 1967-1972) yararlandık.

³ 1932 yılında Artvin Yukarı Maden köyünde doğan Emekli Öğretmen Osman İlker; 1947'de Kars-Cilavuz Köy Enstitüsünden mezun olduktan sonra çeşitli illerde ilkököl öğretmenliği yapmış ve 1981 yılında emekli olduktan sonra 1081-1989 yılları arasında 1452 sayfalık iki ciltten oluşan Yukarı Maden ve Yukarı Madenliler ve 1598 sayfalık iki ciltten oluşan "Artvin Zeytinlik Bucağı Aşağı Maden ve Aşağı Madenliler (A. Hod ve A. Hodlular) Köyün Doğal ve Toplumsal Yapısı" adlı, bu hacimde örneği bulunmayan 4 ciltlik dev bir eser hazırlamıştır.

⁴ Adil Özder, Yusufeli'nin Zor(Esenkaya) köyünden Aşık Mustafa İzni'nin (1856-1928) 59 yaşında iken muhacirlik sırasında, sırtında bir çuval yükü hem yürüyüp hem de yüksek sesle okuduğu Muhacirlik Destanı'nın 22 kitalık bir bölümünün de derleyip yayınlamıştır

bitişindeki küçük medrese binasını karargâh haline getirerek çalışmaya başladı. Karargahının bulunduğu yerden, hem Çoruh'un sağ yanındaki Demirkent(Erkinis) Köyü ve geniş çevresindeki alanı çıplak gözle görebiliyor, hem de Sarıbudak yönündeki sırtları gözleyebiliyordu. Köy konumu itibarı ile Artvin yönünde zirvelerin Artvin'e bakan yamaçlardaki mevzilere yakın sayılırdı. Buradan sık sık siperleri dolaşmaya çıkıyor, bizzat gözlemediği hata veya eksikleri düzeltiyordu.

Karargahını Havuzlu köyünde kurduğu günlerde, çoğunluğunu çevreden gelen gönüllü köylülerin oluşturduğu kuvvetleri, Melo Müfrezesi, Melo alayları ya da Teşkilât-ı Mahsusa alayları adı ile anılıyordu. Çoruh'un sol yanında görev yapan ve Melo Hudut Taburu ile gönüllülerden oluşan kuvvetler 1. Teşkilât-ı Mahsusa Alayı olarak Teşkilâtlandırılmıştı. Komutanlığına, savaşın başlangıcında Melo Hudut Taburu komutanı olan ve bölgede Kara Yüzbaşı olarak tanınan Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey (Özder, 1996: 110) atanmıştı. Çoruh'un sağ yanında bulunan Erkinis(Demirkent) Müfrezesi diye adlandırılan kuvvetler de 2. Teşkilât-ı Mahsusa Alayı olarak Teşkilâtlandırılmış ve komutanlığına Yüzbaşı Tirebolulu Hüseyin Avni Alparslan⁵ getirilmişti.

Seferberliğin ilanından sonra; 3.Ordu'nun Menzil Müfettişliği Emir Subayı yardımcılığına atanan Yüzbaşı Tirebolulu Alparslan Bey, 8 Kasım 1914 de Dr. Bahaettin Şakir'in emrindeki Teşkilât-ı Mahsusa'ya katıldı. Alparslan Bey, Çoruh bölgesinde Teşkilât-ı Mahsusa'nın organizasyonu ile toplanan gönüllülerden oluşan Tavusker (Olur) Taburu kumandanlığına atanmış ve bu taburla Olur, Oltu ve Şenkaya taraflarında görev yaparak Ruslarla pek çok çatışmaya girmişti. 25 Aralık 1914 günü Şenkaya ilçesinin Kömürlü bucağına bağlı İnceçay(Panciro) köyündeki bir taburluk Rus

---

⁵ Tirebolulu Hüseyin Avni Alparslan 1876 yılında Tirebolu'da doğdu. 1901 yılında Harp Okulundan piyade teğmeni olarak mezun olduktan sonra Balkan komitacıları ile uğraşan 3.Orduda görev aldı ve eşkıya takibinde bulundu.1903 yılında Üsteğmen olan Hüseyin Avni Alparslan Bey sınıf değiştirerek Jandarma olur.1907 yılında Yüzbaşı olduktan sonra 1909 yılında Jandarma sınıfından ayrılır ve daha sonra Hareket Ordusu ile İstanbul'a yürür. Birinci Dünya Savaşı çıkınca 3. Orduda atanır ve Dr. Bahaettin Şakir Bey'in Teşkilât-ı Mahsusa müfrezesine katılarak 'Tavusker Taburu' kumandanı olmuştur. Binbaşı Hüseyin Avni Alparslan 1920 yılında Giresun Askerlik Şubesi Başkanı iken, Topal Osman ile birlikte teşkil ettikleri 42. ve 47. alaylarla birlikte Kurtuluş Savaşına iştirak etmek üzere Ankara'ya giderken Samsun-Merzifon bölgesini Pontuscu çetelerden temizlemiş ve 42.Alay komutanı olarak Sakarya Meydan Savaşına katılmış, 14 Eylül 1921 tarihinde Gökgöz Dağı'nın güney sırtlarında şehit olmuştur.

kuvvetine taarruz ederek imha etmiş, Kızılkep taraflarında keşif taarruzlarında bulunmuştu (Hacıfettahoğlu, 1999: 24).

Yüzbaşı Alparslan Bey, 1915 yılı Ocak ayındaki çatışmalar esnasında ayakları donarak kısmen malul olmasına rağmen, alayın sevk ve idaresini bırakmamış, çatışmaların durması birliklerin mevzilere yerleşmesinden sonra Erzurum'da tedavi görmüştü. İyi bir asker olduğu kadar, iyi bir düşünce adamı da olan Alparslan Bey, askerlik mesleğinin yanı sıra, Türkçülük düşüncesine gönül verdiği için Türkoloji ilmine ilgi duyuyor ve bu konuda çalışmalar yapıyordu.

Erzurum'da yapılan tedavisi esnasında, hastanede yatarken bir makale yazarak, İstanbul'da yayınlanan Türk Yurdu Dergisi'ne göndermişti. Kayı Han mı? Kaya Han mı? başlıklı makalesini dergiye gönderirken derginin yayın yönetmeni Ağaoğlu Ahmet Bey'e ağabey diye hitap ederek yazdığı 11 Mart 1915 tarihli mektuba; Bu yıl epeyce cenk ettim. Cenk ederken ayaklarımı dondurdum. İyiletmek için Erzurum'a geldim. Boş dururken canım bir makale yazmak istedi." diye başlar. Dergi yönetimi; Şark Ordusunda cenk eden bahadır zabitlerimizden birisi yazıyor başlığı altında bu mektubu ve Alparslan Bey'in gönderdiği makaleyi yayınladı.⁶

Tedavisi tamamlanan Alparslan Bey, görev isteyerek tekrar cepheye döndü. 1 Mayıs 1915 tarihinde Melo Müfrezesi'ne bağlı "Erkinis Müfrezesi" olarak da anılan 2. Teşkilât-ı Mahsusa Alay komutanlığı görevine başladı.

Şaşıat'tan itibaren geri çekilme esnasında, Türk kuvvetlerinin arasında bulunan gönüllülerin bir kısmı işgal altında kalan topraklardaki ailelerini emniyet altına almak ve göç ettirmek için birliklerinden ayrılmıştı. Kalanlar ve Yusufeli bölgesinden olan gönüllüler ise, Melo Müfrezesi'nin Binbaşı Halit Bey tarafından yeniden düzenlenmesi esnasında, daha önce rütbesiz ve "Müfrez kumandanı" rütbesi ile yaptıkları görevleri bundan sonra rütbeli "Milis Subayı" olarak yapacaklardı (Özder, 1996: 139-143). Bu şekilde yeniden organize edilen Melo Hudut Taburu ve Teşkilât-ı Mahsusa kuvvetlerinden oluşan "Melo Müfrezesi"; daha sonra "Coruh Müfrezesi" ve "Coruh Cephesi" olarak adlandırılacak, altı taburluk bir kuvvet ile burada 40-45 tabur kadar olan Rus kuvvetlerini bir yıla yakın bir süre durdurmaya muvaffak olmuştu (Çakmak, 1936: 87). Bu

---

⁶ Bu mektup ve makale Türk Yurdu Dergisi'nin Mart 1331 de yayınlanan 8. Cilt 391. sayı 2547-2550 sayfaları arasında yayınlanmıştır. Aynı derginin Haziran 1331 de yayınlanan 8. Cilt, 7. Sayısını 122-127 sayfaları arasında Tirebolulu Alparslan'ın "Türk Bayramlarından Ot Göçü" başlıklı bir yazısı daha vardır. Alparslan Bey bir yandan savaşırken diğer yandan da önemini bugün bile koruyan değerli makaleler yazmaktadır.

küçük müfrezenin direnişi düşmanın bile takdirini kazanmıştır (Guze, 1931: 63).

1916 yılı mart ayına kadar Rusları bu bölgede durdurmaya muvaffak olan Halit Bey, bunu emrindeki birlikleri ve bölge köylerinden gelen gönüllülerden oluşan kuvvetleri sıkı bir disiplinle sevk ve idare etmesi ve onlara kutsal vazife anlayışını benimsetmesiyle sağlamıştır. Askerlik hayatı boyunca, soldakine 'Namussuz' (kötü), sağdakine 'Namuslu' (iyi) tabanca adını verdiği iki silah taşıyan Halit Bey, 'Namussuz' dediği tabancasıyla savaştan kaçanları gözünü kırpmadan cezalandırırken, 'Namuslu' dediği sağdaki tabancayı da düşmana karşı kullanmıştı (Solmaz, 1996: 152).

Cepheden kaçanı affetmeyen bir disiplin anlayışı ile, daima askerlerinin önünde savaşmış ve "Kaçanı vururum, kaçarken görürseniz beni de vurun" diyerek askerleri nazarında iyi bir kumandan ve iyi bir örnek olmuştu. Halit Bey, vatan için mücadele ederken, görev anlayışı ve gösterdiği bu gözü karalık nedeniyle görev yaptığı her yerde "Deli"⁷ namı ile tanınmış, günümüzde de bu namı ile bilinmektedir

Savaşın hemen öncesinde Rusya, Büyük Ermenistan'ın kurulması için Doğu Anadolu'da işgal edeceği yerleri Ermenilere vereceğini ve bağımsızlıklarını tanıyacağını vaat ederek, Türk tarafındaki köylerden kaçıp gönüllü olarak Rus ordusuna katılmış Osmanlı Ermenileri (Kurat, 1970: 263) ve yıllar önce Doğu Anadolu'da yaşamış ve Rusya'ya göç ettirilmiş ve Kafkasya'ya yerleştirilmiş Ermenilerden (Beydilli, 1988: 364-434) toplanmış askerleri, batı cephesinde savaşan birliklere dağıtmıştı. Bunlardan başka; Doğu Anadolu ve ABD dahil dünyanın dört bir yanından gelmiş gönüllü Ermenilerden, askeri birlikler ve çeteler teşkil etmişti. Ermeni subayların yönettiği bu birlikler, Doğu Anadolu ve İran'da savaşan Rus kuvvetlerine, öncülük ve rehberlik edecek, öncü kuvvet olarak Türklere karşı savaşacaktı. Çeteler ise Türk kuvvetlerinin arkasında sabotaj faaliyetleri yürütecekti.

Başta Taşnaklar olmak üzere, mevcut Ermeni örgütleri, Kafkasya'da sadece Ermenilerden teşekkül etmiş Ermeni Lejyonlarının kurulacağını ve birliklerin kendi kumandalarında olacağını ve taraftarları olan tüm Ermenilerin gönüllü olarak

---

⁷ Türkçede, Deli kelimesinin anlamları vardır. Günümüzde hâkim, modern kültürle gittikçe yaygınlaşan akıl sağlığı bozuk anlamına karşılık, geçmişte çok yaygın ve günümüzde ise sadece kırsal kesimlerde kullanımda kalmış yiğit ve cesur anlamları vardır. Osmanlı ordu düzeninde, askerinin önünde savaşan ve hareketleri ile askerinin korkusunu yenmesini, hücumu kalkmasını sağlayan Deliler sınıfının varlığı da bu ikinci anlamla ilgilidir.

Kafkasya'ya gelmesini istedi. Bunun üzerine Osmanlı Ordusu'nda silah altına alınan Ermeni askerlerin tamamına yakını ve çok sayıda sivil Ermeni de bu birlik ve çetelere katılmıştı (Demirel, 1999: 44).

Bu çerçevede İran'daki Ermenilere de silah dağıtmaya başlanmış, Tebriz Rus konsolosu Ermenilere, Ermenistan'ın kurulacağı vaadinde bulunarak, hazırlıklar için Ermenilere 242,900 Ruble vermişti. Çetelerin bir kısmı, cephe gerisinde sabotajlar yapıp ve karışıklıklar çıkardıktan sonra Rus ordusunun kontrolündeki bölgelere geçmiş, düzenli birliklere katılmıştı. Savaş sırasında Rus orduları safında 180.000 gönüllü Ermeni batı cephelerinde, 6 Alaydan oluşmuş Ermeni Lejyonu 6.000 gönüllüden oluşan Ermeni Lejyonu ise Osmanlılara karşı savaşıyor (Yıldırım, 1994: 1980), Rus işgaline uğrayan bölgelerde katliamlar yapıyordu.

Ermeniler bölgeyi çok iyi bildikleri için Ruslara öncülük etmekte, düzgün bir Türkçe konuşarak Türk nöbetçileri aldatıp, Rusların baskın yapmasını temin etmekteydiler. Türk tarafında kalan bölgedeki Ermenilerle iş birliği içinde istihbarat faaliyetleri yürütmekte ve Türkler arasında bozgun çıkartacak haberler yaymaktaydılar. Fırsat bulduklarında işgal edilen bölgelere ilk giren kuvvet oldukları için bölgede Rus idaresi kurulana kadar katliam yapmaktaydılar.

1915 yılında Van'da olduğu gibi diğer bölgelerde de cephe gerisinde isyanlar çıkartıp, katliamlar yaparak Rus kuvvetlerinin kolayca ilerlemesini sağlayan Ermeniler, işgal edilen bölgelerde, Rusları tahrik ederek Türk kuvvetlerini destekledikleri bahanesi ile halka eziyet edilmesini ve katliama uğramasını ya da erkek nüfusun Rusya içlerine sürülmesini sağlamaktaydılar. Tavusker bölgesindeki isyanın bastırılması sırasında Ermeni marifetiyle yapılan vahşi katliamlara ait haberler, işgal tehlikesi altındaki bölgelerde bulunan Türk ahalinin köylerini boşaltarak göç etmesine neden oluyordu.

1915 baharında Çoruh Cephesi'nin kuzeyinde Arhavi deresinin batı yamaçlarından Kükürttepe'ye kadar uzanan hatta, "Sahil Müfrezesi", güneyinde ise Çoruh Nehri'nden Demirkent(Erkinis) batısında olan bölgede; "Aşbişen(Aşbeşan/Kınalıçam) Müfrezesi" vardı. 8 Nisan'da İshan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesi üzerine, buradaki kuvvetlerimiz de Çataksu (Tavuker) bölgesinden kaçan köylülerle beraber, Yusufeli'ne bağlı Dağeteği(Vaşkan) ve Havak taraflarına çekilmişlerdi. Ruslar daha sonra Yusufeli kazasının o günkü merkezi olan Ersis(Kılıçkaya) kasabasını da işgal edeceklerdi.

Erzurum'dan bölgeye sevk edilen 29.Tümen de 19 Nisan 1915'de Tortum'a gelmiş ve Tortum'un kuzeyine düşen Şenyurt Bucağı'na bağlı Pehlivanlı(Vihik) ve Uncular(Kisha) bölgesine

yerleşmişti. Tortum Gölü kuzeyindeki bölge ile Tortum Vadisi, arazi yapısı bakımından büyük çapta Rus kuvvetlerinin harekâtına uygun değildi. Savunması kolay olan bölge müfrezelerle savunulmaktaydı.

Buradan Narman'a kadar olan bölge 10.Türk Kolordusu tarafından tutulmuştu. Karşı tarafta, Kaçkar Dağlarının güney bakımından, Narman yakınlarındaki Koziçan Dağı'na kadar olan bölgede, Rusların 2.Türkistan Kolordusu vardı. Daha önce, 15 yıl kadar Erzurum'da Rus konsolosluğu yaparak (Çakmak, 1936: 124), av ve gezi bahanesi ile bölgeyi dolaşmış, bütün dağ, yol ve geçitleri avucunun içi gibi bilen General Perjevalski komutasında ve Orta Asya'dan toplanan Müslüman -Türk askerlerden oluşan bu kolorduya bağlı ve Albay Kamyanski'nin komutasındaki 3. Koban Plaston Tugayı, Çoruh'un sol yanında Halit Bey'in kumandasındaki Melo Müfrezesi'ni oluşturan kuvvetlerimizin karşısına dizilmişti.

İran Azerbaycan'ına karşı bir hareket düzenleyip Doğu Anadolu'da ilerleyen Rusları buradan güç duruma sokmak amacıyla bir kısım Türk kuvvetleri Van bölgesinde toplanırken, Rus orduları komutanı General Yudenich de Eleşkirt vadisinden Malazgirt ve Muş'a doğru bir harekât planlıyor, Ermeni kıtalarından oluşan bir kuvveti Doğubeyazıt'ta Van Gölü istikametinde hareket etmek üzere hazırlıyordu. Van bölgesinde toplanan Halil Paşa komutasındaki Türk kuvvetleri, İran harekâtına başlayınca cephe gerisi durumunda olan Van Gölü Bölgesinde Nasturi ve Ermeniler bir isyan başlattılar.

Ruslar Ermeni İsyancıları ile birlikte Van istikametine doğru harekete geçerken, Tortum bölgesindeki 10. Kolordumuzun da üzerine yüklenmeye başlamıştı. Fakat 15 Nisan 1915' de Murat Nehri havzasından Van istikametine başlattıkları taarruzda Ermenilerin Van ve Bitlis bölgesindeki isyanı ve yaptıkları katliamlar sayesinde kolayca ilerleme imkânı bulan Ruslar, (Çakmak, 1936: 94-95) Tortum bölgesindeki taarruzlarında pek bir başarı sağlayamadılar.

Nisan ayında Ermeniler Van gölü çevresindeki köy ve kasabalarda 179.380 Müslümanı öldürerek ya da Diyarbakır-Bitlis istikametine sürerek bölgede büyük bir kargaşalık çıkartmıştı. Bu olaylarda Van şehrindeki Müslümanların evi tek tek yakılırken, Türk mahallelerin tamamı ve çevre köyler de yerle bir edilmişti. Bölgede kaçmaya çalışanlar ise etrafı tutan Ermeni çeteleri tarafından kıyılıyordu. Çok geniş boyutlu olan bu soykırım sonunda Ruslar, Van'ı Ermenilerden teslim aldıkları zaman şehir ve çevresinde tek Müslüman kalmamıştı. Katliamın mimarları arasında olan Rus, Fransız ve İngiliz konsolosları, Van Ermenilerinin Rusları büyük bir merasim ve coşkuyla karşıladıklarının dünyaya duyuruyorlardı. Bu isyanlar, Anadolu'nun diğer bölgelerine de yayılmaya başlamış, Bitlis,

Muş, Urfa vd. şehirlerinde isyanlar çıkmıştı. Cüretini artıran Ermeniler, ulaştırma yollarını, jandarma karakollarını, hükümet konaklarını basıyor, Müslüman halkı katlediyordu. Ordunun saflarındaki Türk askerleri askerler, ailesinin telaşına düşmüş, evini arazisini korumak için firar etmeye başlamıştı.

Bu tür isyanlarla ülkenin iç asayişini bozan Ermenilere karşı, Osmanlı yönetimi Ermeni Mebusları ve Ermeni patriğine baş vurarak yardımcı olmalarını istedi. Fakat bu davranış zayıflık telakki edildi ve ilgi görmedi. İç güvenliği tehdit altında olan Osmanlı Hükümeti, önce 26 Nisan 1915 de yayınladığı bir emirle Hınçak ve Taşnak gibi komitelerin merkez ve şubelerini kapattığını açıklamış, evrakına el konarak, silah araması yapılmasını ve elebaşlarının mahkemeye verilmesini ve suçluların cezalandırılmasını istedi (Yavuz, ts: 8-9).

Olayların bu tedbirle önlenememesi, aksine daha vahim bir hal alması üzerine 27 Mayıs 1915 de parlamentodan 3 maddelik bir kanun çıkartarak, mahalli yöneticilere, güvenlik emirlerine, yurt savunmasına, mevcut düzene ve güvenlik işlerine karşı durum alan, silahla saldıran ve direnenlere, askeri kuvvet kullanarak karşı koyma yetki ve yükümlülüğü veriliyor, askeri nedenlere dayalı casusluk ve hainlik yapanların tek veya toplu olarak memleketin diğer bölgelerine gönderilmesi isteniyordu (Ökse, 1986: 18-19).

Osmanlı yönetiminin bu kanunu çıkartması, daha sonra Ermeniler tarafından soykırım iddialarına temel teşkil etmiştir. İsyana çıkan bölgelerdeki Ermenilerin göç ettirilmesi için çıkardığı kanun tüm Anadolu'daki Ermenilere uygulanmamış yalnız cephe gerisinde ve büyük çapta isyan çıkartılan bölgelerde uygulanmıştı. Bölge dışındaki Ermenilere ise dokunulmamıştı. Buna rağmen olaylar durulmamış, diğer bölgelerdeki Ermeniler de rahat durmamıştı. Urfa'da, Akdağ'da, Bayburt'ta, Şebinkarahisar'da 3.orduyu günlerce meşgul eden olaylar çıkartıp, Şebinkarahisar'ın Çamlıkiriş mahallesinde toplu katliam yapmışlardı. (Ökse, 1986:19).

Birinci Tortum muharebesi diye andığımız ve 27 Nisan'da başlayan taarruzda Ruslar, 10. Kolordumuzu kuzeyden kuşatmak için harekete geçmişti. Taarruzun başlangıcında, 10. Kolordunun tuttuğu bölgenin sol yanını teşkil eden Dağeteği(Vaşkan) ve İnce'ye Rus kuvvetlerinin girmesi üzerine bölgede bulunan müfrezelerimiz Cevizli'ye(Hatha) çekilmişti. 2 Mayıs'ta Ruslar Kirazlı'ya(Otfa) girince kuvvetlerimiz tamamen Tortum Çayı ve Tortum Gölü çizgisinin batısına çekildi.

Bölgede aniden kar yağışı başladı ve 7 Mayıs'tan 9 Mayıs'a kadar kar yağışı devam etti. Birliklerimiz yüksek dağlarda bulunmasına rağmen çekilmeleri istenen mevzileri elde etmişlerdi

(Guze, 1931: 66). 9 Mayıs'ta, Demirkent (Erkinis) Müfrezesi, Hod Hudut Taburu, Vaşkan'dan çekilen hudut taburumuz ile Piktir (Ayyıldız) Hudut Taburu, Kınalıçam (Aşbişen) de keşif taarruzu yapan 40 kişilik bir düşman müfrezesini tamamen imha etmişti (Çakmak, 1936: 93).

Çoruh Müfrezesi'ne bağlı ve Tirebolulu Alparslan Bey'in kumandasındaki 2. Teşkilât-ı Mahsusa Alayı (Erkinis Müfrezesi) 11 Mayıs tarihinde Demirkent (Erkinis) bölgesindeki şiddetli Rus taarruzlarını geri atmıştı (Hacıfettahoğlu, 1999: 94). O güne kadar aralıksız süren taarruzlarla neticeye varamayan Ruslar, Birinci Tortum Muharebeleri diye anılan kanlı çatışmalardan sonrası, geri çekilerek çıkış hatlarına dönmek zorunda kaldılar (Çakmak, 1936: 91-93). Kar yağışından sonra başlayan yağmurlar, karların süratle erimesine neden olmuştu. Her tarafta seller başlamış, çamur ve seller askerlerimizin hareket kabiliyetini kısıtlamıştı.

Takviye alan Ruslar. 10. Kolordumuzun sol yanını çevirmek üzere 10 Haziran'da tekrar taarruza geçtiler. 21 Haziran'a kadar devam eden ve 2. Tortum Muharebeleri diye anılan çatışmalardan, bir netice elde edemeyerek geri çekilme zorunda kaldılar (Çakmak, 1936: 99-103). 1915 yılı başındaki Sarıkamış Harekatı'nın Türkler için bir felaketle sonuçlanmasına rağmen Rusların, Oltu-Tortum istikametinden yaptığı iki taarruz ile Sarıkamış'ta imha edildiği söylenen 3. Ordumuz tarafından durdurulmuştu.

3. Ordumuz, Ermenilerin Cephe gerisinde çıkardıkları isyanlar nedeni ile yeteri kadar ikmal edilemiyor, zayıatın yeri doldurulamadığı için, kuvvetleri sürekli azalıyordu. Ermeni isyanları nedeniyle ikmal erleri toplanamıyor, toplanabilenler de bu isyanları kontrol için kullanılıyordu. Tam bir sene hiç topçu cephanesi alamayan 3. Ordu, ayrıca Erzurum'dan Çanakkale'ye dokuz santimetrelik top mermisi gönderme durumunda kalmıştı (Guze, 1931: 67).

13-14 Nisan'da Ermeniler, Van gölü bölgesinde olan yerlerde ve Van'da bir katliam yaparak şehri ele geçince, Halil Paşa'nın İran harekâtına katılacak olan kuvvetlerinin bir kısmı bu olay nedeni ile bölgede kaldı. Ruslar da Ermeni isyancılarla koordineli olarak hareketlenmişti. Fakat Rusların önceliği, İran Azerbaycan'ındaki Türk harekâtını önlemektir. Bu gerçekleştikçe adım adım ilerlediler ve 31 Mayıs'ta Van'a girerek (Allen ve Muratoff, 1966: 278-280) şehri ellerinde tutan Ermenilerle birleştiler. Van bölgesinde yayılan Ermeni isyanı, İran harekâtında bulunan kuvvetlerimizin geri çekilmesine neden olduğu gibi, Rusların da bu bölgede kolayca ilerlemesini temin etmişti. Buna karşılık kuzeyde 2. Tortum Muharebelerinde bir başarı

elde edemeyen Ruslar, Temmuz ve Ağustos aylarında güneyde cereyan eden şiddetli savaşlar sonucu, Malazgirt-Ahlat hattının batısına kadar ilerlemeye muvaffak oldular.

Yaz başlangıcında Sahil Cephesi'ndeki kuvvetlerimiz Arhavi Deresi'nin batı sırtlarındaki savunma hatlarında iken, 10 Temmuz'da Ruslar, Çoruh Müfrezesi'ne bağlı 2. Teşkilât-ı Mahsusa Alayının savunduğu Kolik, İncat ve Demirkent (Erkinis) tepelerine şiddetli bir taarruz başlatmıştı. Bu taarruzlarda Demirkent(Erkinis) ve İncat tepelerindeki Rus taarruzu püskürtülmüş fakat Kolut Tepesi Rusların eline geçmişti. 12 Temmuz'da Alparslan Bey'in kumandasındaki birliklerimiz Kolut Tepesi'ne bir karşı taarruz düzenler ve tepeyi Ruslardan geri alır. Bu çatışmalarda Ruslar arkalarında bin kadar ölü bırakırken iki makineli tüfek ve birçok hayvan ele geçmişti (Hacıfettahoğlu, 2003: 95).

Binbaşı Halit Bey'in emrindeki Çoruh Müfrezesi Kılıçkaya(Ersis)'in doğusunda ve Oltu çayının batısındaki Karadağ hattında mevzilenmiş kuvvetlerle irtibat halinde, Çoruh Vadisi'ni Ruslara kapatıyordu. Üçer taburlu 2. Teşkilât-ı Mahsusa ve 1. Teşkilât-ı Mahsusa alayları halinde organize edilen müfrezenin, iki dağ topu, Ruslardan ele geçirilmiş 4 makineli tüfekten oluşan bir makineli tüfek takımı (Altınbilek ve Kır, 1993b: 2) ile toplam 3. 270 savaşçısı vardı.

Bir yandan Rus birlikleri bir yandan da Ermeni çeteleri ile savaşıyordu. Rus ordusuna casusluk yapıp, Türk kuvvetlerinin ikmal yollarının kesen Ermeni çetelerinden biri, birkaç defa Tortum'un Akbaba(Şipek) Köyü civarında telgraf tellerini kesmiş, bir diğer, 29 Haziran 1915 tarihinde Demirciler(Ekrek) Köyü yakınlarındaki değirmen mevkiinde devriyelerimizle çatışmaya girmiş, çetecilerden biri öldürülürken diğerleri kaçmıştı (Demirel, 1999: 45). Haziran ve temmuz aylarında defalarca müfrezelerimize saldıran çete, daha sonra yakalanarak tutuklanmıştır.

Ermeni çetelerinin bu tür faaliyetleri cephe gerisinde de devam etmekteydi. 29 Haziran 1915 de Bayburt'un Kopuz Deresi civarında on bir kişilik silahlı bir Ermeni çetesi, Tevfik Efendi komutasındaki Osmanlı müfrezesine saldırmış, çıkan çatışmada köyün bekçisi Mehmet çavuş şehit olurken iki Ermeni çeteci de öldürülmüştü. Yine 11 Temmuz'da altı kişilik bir Ermeni çetesi, Bayburt'ta devriye gezen jandarma müfrezesine ateş açmış, çıkan çatışmada 5 şaki öldürülmüş biri kaçmıştı. Bu çatışmada Hacı Hasan isimli bir er de yaralanmıştı (Demirel, 1999: 46).

Bu süre zarfında Çoruh Cephesine bağlı kuvvetlerimizle Ruslar arasında birçok çatışmalar olmuş fakat Ruslar ilerlemeye muvaffak olamamıştı. Rus Ordularının batı cephesinde yenilmesinden

sonra 1915 yılı sonbaharına doğru Kafkas Cephesi'nde de çatışmalar yavaşlamıştı. Bundan istifade eden Ruslar Kafkas Cephesi'ndeki bir kolordularını İran'a, Türkler de iki tümenini Irak'a sevk etmişlerdi.

1916 Yılı Başındaki Gelişmeler

Avrupa cephelerinde sıkışık durumda olan Rusların Kafkas Cephesi'nde bir taarruz yapması beklenmiyordu. Fakat bu sürede Ruslar yeni birlikler kurmuş ve hazırlıklarını tamamlamıştı. İngilizlerin Çanakkale'den çekilmeye karar verdiğini müttefiki olan İngilizlerden Kasım ayında öğrenen Ruslar, Kafkas Cephesi'nin, Çanakkale'de serbest kalan Türk kuvvetleri tarafından takviye edilmesi halinde kendilerini bir hezimetin beklediğini düşünerek, bu kuvvetler cepheye gelmeden bir kış taarruzu ile 3.Türk Ordusunu bir hezimete uğratmaya karar verdiler (Allen ve Muratoff, 1966: 301).

Türk tarafı ise 20 Aralık 1915'de İngilizlerin Çanakkale'den çekilmesinden sonra serbest kalacak olan kuvvetlerimizin bir bölümünün Mısır seferine katılmak üzere Irak ve Suriye ye gönderilmesine karar verilmişti. Trakya'da bulunan kuvvetlerin nerede kullanılacağı o günlerde henüz kesinleşmemekle birlikte bir kısmı Almanlara yardım etmek üzere Romanya'da Galiçya Cephesine gönderilecekti.

Karadeniz'de üstünlük Rus donanmasının eline geçtiği için 3. Ordu ikmal zorluğu çekmekte, ikmal 700 km'den fazla bir bölümü yaya olarak yürünen Ulukışla-Sivas-Erzincan üzerinden güçlkle ve aksayarak yapılabilmekte idi. Bu yol üzerindeki menzil kolları ise Dersim bölgesinde faaliyet gösteren çeteler tarafından sık sık saldırıya uğramakta ve yağmalanmakta idi.

3. Ordu Komutanı Mahmut Kâmil Paşa, ilkbaharda Ruslara karşı bir taarruz planlamakta, hazırlıklarını buna göre yapmaktadır. Ordu komutanı 7 Ocak 1916 da bu taarruzu görüşmek için İstanbul'a gitmek üzere karayolu ile Erzurum'dan ayrıldı.

Mahmut Kamil Paşa bu seyahatinin en fazla üç hafta süreceğini ve kolordu komutanlarının yerinden ayrılmamasının iyi olacağını düşünerek Ordu'nun komutasını kurmay başkanı olan Albay Aziz Samih (İlter) Bey'e bıraktı. Bir harekât olursa 11. Kolordu komutanı Mirliya Abdülkerim Paşa'nın yerine vekalet etmesini bildirerek Erzurum'dan ayrıldı. Abdülkerim Paşa'nın da itiraz ettiği bu durum Askeri hiyerarşiye uymadığı için, Başkomutanlık, Mahmut Kâmil Paşa'yı Refahiye'de iken uyardı ve 3. Ordu komutanlığı vekaleten Abdülkerim Paşa'ya verildi.

Fakat işler Türk tarafının düşündüğü gibi gelişmiyor, Ruslar kış ortasında baskın şeklinde bir taarruza hazırlanıyordu. Nitekim

birkaç gün sonra 3.Ordu hazırlıksız yakalanmış, yokluklar içinde kış dönemini geçirmeye çalışırken kat kat üstün Rus kuvvetlerinin taarruzuna uğramıştı. Bu kış taarruzu Türkler için hiç beklenmedik bir şey idi (Kurat, 1970: 289).

Rus Kafkas Ordusu Komutanı General Yudenich'in emri ile 3. Ordumuzun tuttuğu mevzilere karşı ilk taarruzu,10 Ocak 1916'da soğuk ve karlı bir kış günü saat 4.30 da Güneyden kuzeye doğru, Narman güneyi - Karadağ - Güllüdağ - Tortum Gölü hattını tutan 10. Kolordu bölgesine yapılmıştı. Baskın şeklindeki yapılan bu taarruzu Rusların 2. Türkistan Kolordusu başlatmıştı. Ruslar bu taarruzun bir parçası olarak 10. Kolordu hatlarının kuzeyin tutan Çoruh bölgesindeki kuvvetlerimize de saldırmış fakat taarruzları geri püskürtülmüştü.

10 Ocak günü 9. ve 11. Kolordularımızın tuttuğu bölgede bir taarruz görülmediği için cephe gerisinde tutulan ihtiyat kuvvetlerine 10.Kolordu bölgesine hareket emri verildi. Fakat Ruslar 11 Ocak sabahı 4.30 dan itibaren 9. ve 11. Kolordu bölgelerine de büyük bir taarruz daha başlattılar. Amaçları, Aras vadisinde, Köprüküy bölgesinde cepheyi yarmak ve 11. Kolorduyu kuşatmak, 9. Kolordunun çekilme yolunu kesmekti.

Yarma harekâtı için özel kuvvetler oluşturmuş ve bu kuvvet 12 Ocak'ta Kocut Dağı - Çilligöl Dağı hattı üzerinden Köprüküy istikametine taarruza başlamıştı. 13-14 Ocak'ta karlı kış günlerinde devam eden bu çatışmalarda Ruslar 10. ve 9. Kolordu bölgelerinde ilerleme sağlayamadıkları gibi ağır zayıatlar da vermişti. Yarma hareketinin yapılacağı bölgede toplanan 6 kat daha fazla bir kuvvetin taarruzuna uğrayan 11. Kolordu ise çatışmalarda oldukça fazla zayıat vererek yıpranmış ve 14 Ocak'ta çekilmeye başlamıştı.

Cephe 15/16 Ocak gecesi Azap'ta yarıldı (Çakmak, 1936:123-128; Altınbilek ve Kır, 1993b: 25-28) ve 3. Ordu komutan vekili Abdülkerim Paşa mevzilerini muhafaza eden 9. ve 10. Kolordulara, Köprüküy'e kadar ilerleyen Rus kuvvetleri tarafından çevrilme tehlikesine karşı, Sakaltutan Dağı - Hasankale - Tortum hattına doğru geri çekilme emri verdi. Böylece cephe düzgün bir hat takip edecekti. Fakat, 11. Kolordu fazla yıpranmış olduğu için emredilen mevzilerde de tutunamadı. Erzurum'u savunmak için oluşturulan müstahkem mevzilere dayanarak savaşmak üzere daha gerilere çekildi. Erzurum'un daha iyi savunulması için yapılan bu çekilme Erzurum'un düşme tehlikesini daha fazla artırmıştı.

Abdülkerim Paşa'nın çekilme emrine göre Tortum'da bulunan 10. Kolorduya ait askeri hastanedeki hasta ve yaralıları ile, Kolordunun erzak, cephane, silah ve eşyaları da taşınmaya başlandı. Askeri

birliklerin çekilmeye hazırlanması halk arasında da bir göç hareketi başlatmıştı. Tortum'daki hükümet evrakı, memurlar ve aileleri de taşınmak için hazır olanlar arasında idi. Erzurum Valisi Tahsin (Uzer) Bey'de Erzurum'un savunulması için kendisinin Müdafaa-ı Milliye Komutanı olarak atandığını ilan ederek eli silah tutan ve iş görebilecek olanları silahlandırıp organize etmeye başlamıştı.

18 Ocak'a kadar devam eden muharebeler sonucu Türk kuvvetleri, birkaç kat fazla olan düşman karşısında ağır zayıata uğramasına rağmen direnişe devam ediyor sadece esir düşme tehlikesi baş gösterdiği zaman geri çekiliyordu. Gelişmeler doğrultusunda Hasankale'de bulunan 3. Ordu karargahının Erzurum'a nakledilmesine karar verilmiş ve akşama doğru bu iş gerçekleşmişti. Ruslar mevzilerdeki kolorduların çekildiğini öğrenmekte geciktığı için takip harekâtında bulunamamış ve kolordular Erzurum'un 15 -20 km yakınlarında düzenlenmiş Deveboynu müdafaa hatlarında yeniden mevzilenmişti.

Zayıatları fazla olduğu için Erzurum müstahkem mevkilerine saldırmayı düşünmeyen Ruslar, ele geçirilen esirlerin çeşitli birliklere mensup olmasından, Türk birliklerinin düzenlerinin bozulup birbirlerine karıştığını ve yapılan keşifler sonucu Kargapazarı bölgesinin zayıf kuvvetlerle tutulup, boş bırakıldığı anlayınca taarruza devam etmeye karar verdiler. Çok sarp olduğu için, ağır kış şartlarında asker barındırmanın zor olduğu Kargapazarı bölgesine Türk askeri bulunmuyordu. Ruslar bu bölgeye askeri birlikler sevk ederek vaziyet aldılar. Bu çerçevede Tortum bölgesindeki 2. Türkistan Kolordusu'na Oltu - Erzurum yolu üzerindeki Gürcü Boğazı'na yürüme emri verilmişti.

3.Ordu cephesinde yaşanan bu durum karşısında Çoruh boyundaki Melo Müfrezesi'ne de geri çekilme emri verilmişti. Binbaşı Halit Bey, telefonla verilen bu emre "Daha Rusların top sesini duymadım, dayanacak gücüm var diyerek" itiraz etmişse de (Özder, 1974: 249) diğer bölgede ilerleyen Rus kuvvetleri tarafından çevrilerek esir düşme ihtimaline karşı çekilmeye başlamıştı.

Melo Müfrezesi ile Tortum Gölü'nün kuzeyine düşen bölgede faaliyet gösteren Aşbişen Müfrezesi'ni oluşturan Kaleboğazı ve İshan Hudut Taburları da bu çekilmeden sonra tuttıkları yeni mevzilerde 23 Ocak 1916 tarihinde "Çoruh Müfrezesi" adı altında ve Binbaşı Halit Bey'in komutasında birleştirilmişti.

10. Kolordu genel olarak Erzurum istikametine çekilirken, Gürcü Boğazı ve batısından Erzurum'a ve batısına ulaşabilecek geçit ve vadileri de tutacaktı.10. Kolordu'nun 30. Piyade Tümenine bağlı 89. Piyade Alayı bir dağ takımı ile Ovacık Müfrezesi olarak organize

edilmişti Tortum Deresi vadisinde Tortum ile Tortum gölü arasındaki Derekapı (Kisha Kapısı) Hanında bulunan bu müfrezeye Tortumkale-Ovacık arasındaki vadilerin Rus ilerlemesine kapatılarak 10. Kolordunun sol yanını koruma görevi verilmişti.

10. Kolordu Tortum bölgesinden Tortum'un güney batısındaki Kızılkilise'ye çekilirken ulaştırma araçlarının yetersizliği nedeni ile Aşağı ve Yukarı Sivri Köyü (Liskav), Tortum'un kuzey yanındaki Kaledibi ve güney yanındaki Nuhurtab'da bulunan erzakları yakarak imha etme durumunda kalmıştı (Altınbilek ve Kır, 1993b: 61).

Ovacık müfrezesi 4.Türkistan Avcı Tümeninin taarruzları sonucu Gavurdağı geçitlerinde de tutunamayarak 27 Ocak 1916 da 400 kadar muharip mevcudu ile Ovacık'a bağlı Kuzuluk(Arapkent) köyüne doğru çekilmeye başlamış ve bu çekilme esnasında müfrezenin 115 eri donarak ölmüştü (Altınbilek ve Kır, 1993b: 77). Ovacık Müfrezesi'nin görevini yapamayacak duruma düşmesi ile Kolordu ile Çoruh müfrezesi arasındaki bölge açık kalmıştı. Bu bölge daha sonra gönderilecek takviye kuvvetleri ile tutulacaktı.

Tortum Gölünün güney batısındaki Dikyar(Üngüzek) de ki Kaleboğazı Hudut Taburu 27-28 Ocak gecesi taarruza uğradı. Çatışmalarda tabur komutanı yaralanmış ve taburun cephanesi tükenmişti (Altınbilek ve Kır, 1993b: 78). Taburun tuttuğu mevzilerin güneyine düşen Şenyurt Bucağı'ndaki (Kisha) Ovacık Müfrezesi çekildiği için Çoruh Cephesi'nin sağ yanı açık kalmış ve kuşatılma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştı. Halit Bey 3. Ordu'nun tuttuğu cephenin kuzey yanındaki bu boşluğu doldurmak için İspir'in güneyine düşen ve Tortum Çayı'na dökülen Pehlivanlı Deresi'nin kaynaklarının bulunduğu Koçun Boğazı'na doğru çekilmek kararındadır. 3. Ordu'dan gelen emirde de Ordu'nun sol yanının emniyete alınması ve İspir yolunun kesilmesi istenmektedir.

Çoruh Vadisi'ni ve Tortum Gölü'nün batısına düşen bölgeyi kapamakla görevli Çoruh Cephesi, yeni görevi 3.Ordu mevzilerinin kuzey yanından ordu hatları gerisine yapılabilecek bir Rus ilerlemesini önlemek olduğu için Çoruh Nehri'nin güneyine düşen bölgede görev yapan kuvvetlerinin bir bölümü, İspir'in güney doğusundaki dağlardan doğarak Tortum Çayına dökülen Pehlivanlı(Vihik) Deresi sırtlarında ve Pehlivanlı Deresi'nin Tortum çayına kavuştuğu yerdeki Vihik Kapısı'nda olmak üzere tamamen Tortum Deresi'nin batısında iken diğer bölümü de Tortum Deresi'ne dökülen Gökderesuyu ve Ödek derelerinin vadilerini kontrol edebilmek için bu derelerin doğduğu dağların sırtlarını takip ederek, Gavur Dağı ile Hortik dağı arasında mevzilenmişti.

30 Ocak gününde tekrarlanan Rus taarruzlarında meydan gelen kanlı çatışmalarda Ruslar, Pehlivanlı (Vihik) i işgal etti. Çoruh Cephesi komutanı Binbaşı Halit Bey bu günkü çatışmalarda karnından yaralanmış ve yaralı olmasına rağmen mevzilerde görevine devam etmiştir. Emrindeki kuvvetler 3. Ordudan gelen “Ordunun sol yanını emniyete almak ve İspir’e giden yolu kapatma” emri için vaziyet almıştır (Altınbilek ve Kır, 1993b: 79).

29-30 Ocak gecesi Erzurum’un kuzeyinde, Çoruh Cephesi’nin güneyini tutan 10. Kolorduya bağlı ve Kargapazarı’ndan Ovacık’a kadar olan bölgede yayılmış birliklerden bazıları çok iyi Türkçe konuşan Ermeniler tarafından aldatılmış ve bu birlikler Rusların baskınına uğramıştı. Bu baskında bazı birlikler esir olmuş, esirler arasında 30. Piyade Tümeni komutanı ve karargâh subayları da vardı. Rusların bu taarruzu çerçevesinde Yüzbaşı Alparslan’ın komutasındaki 2. Alay geri çekilme esnasında üzerlerine gelen Rus kuvvetleri ile Tortum’un Şenyurt Bucağı (Kisha) sırtlarında şiddetli bir çatışmaya girmişti. Bu çatışmalarda 1.500 ölü bırakan Ruslar geri çekilme zorunda kalmıştı (Hacıfettahoğlu, 1999: 95).

Halit Bey’in emrindeki kuvvetler ağır kış şartlarında ve karla kaplı bir arazide 6,5 taburluk bir kuvvetle, 15 tabur ve 4 topluk bir Rus kuvvetine karşı mücadele vermektedir. Çatışmalar şiddetli olmakta ve zayıfın yerine koyabilecek kuvvet bulunmamaktadır. Binbaşı Halit Bey, İspir’de Çoruh Cephesi’nin çatışmalardaki kayıplarını bölgedeki köylerden toplanan gönüllülerle telafi etmeye çalışmaktadır. Bu konuda Çoruh Cephesi’nin karargahının bulunduğu İspir’de Kaymakam Şükrü (Basat) ve Müftü Mustafa Başkapan’ın önderliğinde Şeyh Hacı Bey, Hayrullah Efendi, Yukarı Özbağ’dan (Yukarı Kân) Kemal Bey, Cerrahzade Hasan Efendi, Çamlıkayalı (Hunut) Mehmet Bey ve Saadettin Efendi ile kazanın diğer ileri gelenlerini toplayarak cephenin desteklenmesi için yardımlarını istemişti (Şehidoğlu, ty: 16-17).

Toplanan gönüllüler Numanpaşa(Hişen / Hemşen) den geçerek, Demirbilek(Mumans) – Şenköy(Semehrekıfısırık) yolu ile Ardıçlı’da(Zagos) toplanmış ve Ahlatlı(Danzut-u fısırık) – Devedağı(Mezra-ı fısırık) - Araköy(Kale-ı fısırık) hattında savaşmak için mevzilere dağılmıştı. 2. Alay kumandanı Tirebolulu Alparslan Bey kendi yazdığı özgeçmişinde; 31 Ocak 1916 tarihinde Tortum’a bağlı Şenyurt(Kisha) Bucağı sırtlarında Ruslarla şiddetli çatışmalar yaptığını ve Ruslara 1.500 zayıf verdiğini belirtmektedir (Hacıfettahoğlu, 1999: 95).

Ovacık Müfrezesi’nin açık bıraktığı bölgeye üç taburlu 90. Alay, 2 taburlu 88. Alay, Gümüşhane ve Trabzon Seyyar Jandarma

taburlarından iki bölük, 9. Süvari Alayı, iki makineli tüfek ile beş dağ topundan oluşan kuvvet gönderilmişti. Bu kuvvet 5 Şubat'ta Gavur Dağı üzerindeki Kazandere(Zinavur) ile Üçkilise gedikleri 3060 rakımlı tepe arasındaki bölgeyi Rus ilerleyişine karşı kapatmak üzere mevzilenmişti.

Sonuç

Çoruh Vadisi'nin Rus ilerleyişine kapatılması, bir avuç kuvvetle ve sergilenmiş olan olağanüstü mücadele ruhuyla olmuştur. Bölgede sadece düşmanla değil, arazi şartlarının zorluğu ve iklim ile de mücadele edilmiştir. Çok fazla şey yazmaya gerek yok. Çünkü bu bölgede çok sayıda kuvvet bulundurmak, sadece beslenme sorunu çözümlenemeyeceği için mümkün değildir. Her türlü malzeme insan sırtında ya da sınırlı sayıda katırlarla taşınmak zorunda. Çok sayıda katır bulundurursanız bu defa da katırların beslenmesi sorunu ile karşılaşsınız. Kısaca tasvir etmeye çalıştığımız şartlar, burada bu mücadeleyi verenlerin Teşkilât-ı Mahsusa kalıntısı olmaları kadar, kayıplar nedeniyle boşalmış kadroların da bu bölgenin insanları ile doldurulması da bu mücadelenin başarısında etkili olmuştur.

Kaynakça

- Allen, W. E. D. ve Muratoff, P. (1966). *Kafkas Harekâtı 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Altınbilek, H. ve Kır, N. (1993). *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı Cilt 1*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Altınbilek, H. ve Kır, N. (1993). *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı Cilt 2*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Beydilli, K. (1988).1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'da Rusya'ya Göçürülen Ermeniler. *Belgeler*, 13 (17), 364-434.
- Bilgin, M. (2017). *Teşkilât-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çakmak, F. (1936). *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilayetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da (1935 de Akademide Verilen Konferanslar)*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Demirel, M. (1999). *Birinci Dünya Harbinde Erzurum ve Çevresinde Ermeni hareketleri (1914-1918)*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

- Guze. (1931). *Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Muharebeler*, Hakkı, (Çev.) 79 Numaralı Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı, 1 Ocak 1931, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Hacıfettahoğlu, İ. (2003). *Sakarya Şehidi Binbaşı Hüseyin Avni Bey-Tirebolulu Alparslan-Hayatı-Eserleri. Trabzon İli Lâz mı Türk mü Tirebolulu Alparslan*. Ankara: Atlas Yayınları.
- Haşimoğlu, M. (1959). Bakü İslam Cemiyet-i Hayriyesi ve Oltu Milli İslam Komitesi. *Tarih Yolunda Erzurum*, 1 (1), 13, 22.
- İlker, O. (1989). *Yukarı Maden ve Yukarı Madenliler (Yukarı Hod ve Yukarı Hodlular) Köyün Doğal ve Toplumsal Yapısı C. 1*. Ankara:
- Kurat, A. N. (1970). *Türkiye ve Rusya XVIII. yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ökse, N. (1986). Ermeni Sorununun Doğuşu ve Tehcir Kanununun Uygulanması. *Askeri Tarih Bülteni*, 11(21), 15-22.
- Ökse, N., Baycan ve N. ve Sakaryalı, S. (1989). *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri 2.bs*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Özder, A. (1974). Artvin ve Yöresi Tarihi İle İlgili Bazı Belgeler-Anılar-Resimler. Daktilo Metin.
- Özder, A. (1972). Tarih ve Folklor Yönleriyle Artvin Köylerinden Biri Erkinis (Demirkent) 1967-1972. Daktilo Metin.
- Özder, M. A. (1971). *Kurtuluşunun 50.Yılı Dolayısıyla Artvin ve Çevresi 1828-1829 Savaşları*. Ankara: Ay Matbaası.
- Özder, A. ve Aydın, A. (1969). Yazı ve Resimlerle Çevre İncelemesi Artvin İli I, Ankara.
- Solmaz, G. (1996). *Deli Halid Paşa*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Şehidoğlu, S. H. (Tarih Yok). *Birinci Cihan savaşında İspir Müdafası*. Erzurum: Doğan Matbaası.
- Yavuz, K (Tarih Yok), "Türk Ermenileri ve Ermeni Meselesi (1)", (daktilo metin)
- Yıldırım, H. (1994). Rusların Anadolu Topraklarında Kurdukları İdari yapı ve Ermenilere Karşı Siyasetleri, *XI. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler C. V (5-9 Eylül 1990)*. Ankara: s.1979-1986.